

Պ Ր Ո Ց . Ք Ա Ր Ս Տ

Որոշագիծ հայկական իրաւագիտութեան
պատմութեան:

Ներկայ հատորիկս, որուն երկրորդ մասը քիչ ատենէն լոյս պիտի տեսնէ, ընդարձակ երկասիրութեան մը Ներածութիւնը կը կազմէ: Այդ երկասիրութիւնը արդէն ծանօթ է ազգային գրագիտաց, ժամանակին համառօտ տեղեկութիւն մը տուած ենք թերթիս մէջ¹: Տաղանդաւոր պրոֆէսորը յետ կիլիկեան հայերէնը հիմնովին քննելու, առաջադրած էր խոր ուսում մընել կիլիկեան իրաւագիտութեան վրայ: Սմբատայ Դատաստանագրոց կիլիկեան հայերէնով խմբագրութիւնն իրեն առաջնորդեց Մխիթար Գոշի պարզ գրաբարով Դատաստանագիրքի քննութեան, որ աղբիւրն էր առաջնոյն: Յետ Սմբատայ գիրքը քննական հրատարակութեամբ և գերման թարգմանութեամբ հատորի մը մէջ ի լոյս ընծայելու, երկրորդ և շատ աւելի ընդարձակ հատորի մը մէջ — Սեկնութիւն, Kommentar — հրատարակեց ծանօթութիւններ և լուսաբանութիւններ առաջին հատորին: Գործը Գերմանիոյ իրաւագիտաց շրջանակին մէջ մեծ անուն հանեց և հեղինակը շատ զովեստներու արժանացաւ: Ինքը տակաւին երիտասարդ ըլլալով այդ հրատարակութենէն անմիջապէս վերջ ուսուցիչ (Dozent) անուանուեցաւ Ստրազպուրկի համալսարանին մէջ, և ապա մնայուն աշխատակից Պերլինի Գիտութեանց Ակադեմիային (Ständiger Mitarbeiter der kgl. Berliner Akademie der Wissenschaften) և զուցէ մօտերս բարձրագոյն պաշտօններ հաւ ընդունի:

Մենք հրապարակաւ խնդակցութիւննիս ընելով հայագիտիս — զուցէ միակն յեւ-

րոպացիս որ գրաբար, կիլիկեան հայերէնն և աշխարհաբարը վարժ կերպով գիտնայ — կը մաղթենք որ հայկական գիտութիւնները իւր արգասաբեր ջանքերովն դեռ աւելի զարգանան, ի նպաստ ընդհանուր և ազգային գիտութեանց յառաջադիմութեան:

Հայոցս համար զուցէ շատ հետաքրքրական ըլլայ մանաւանդ երկրորդ հատորը, որ առջինին իբր լուսաբանութիւնը ծառայելէն զատ, արդէն ինքն իրեն մէջ ընդարձակ ուսումնասիրութիւն մ'է Հայոց ընդհանուր իրաւագիտութեան. հոն կը քննուի հայկական օրէնքներու ծագումը կամ աղբիւրը, անոնց յարաբերութիւնը օտար ազգաց օրէնքներուն հետ, կերպը որով անոնք հայկական եղան: Հեղինակը Մխիթար Գոշի Դատաստանագրոց գրեթէ ամբողջական գերման թարգմանութիւն մը ընծայելէն զատ, կարգաւ ընդարձակօրէն կ'ուսումնասիրէ հոն արքունի և աւատական իրաւունքները, կանոնական (եկեղեցական) իրաւագիտութիւնը, ամուսնութեան և ժառանգութեան օրէնքները, ընտանեաց, ստացածնոց, դաշանց և առուտուրի, գերեաց և անձանց նկատմամբ եղած խնդիրները. ոճիւրը, յանցանքը, դատաստանն և պատիժը: Ուրեմն նիւթը շատ հետաքրքրական և Հայոց մէջ քիչ ուսումնասիրուած է ազգային անցեալ կեանքի զարգացման աստիճանին, ներքին կազմակերպութեան և վարչութեան եղանակին, օտարէն կրած ազդեցութեան և վերջապէս ազգային ճշմարիտ կեանքին պատկերը կարելի է տեսնել հոն:

Թէ մեծ. հեղինակը որքան յաջողութեամբ ի զլուխ հանած է ձեռնարկածը, այդ մասին զատաստան մը արտաբերել մեր առաջարկէն դուրս է, մեր նպատակն ըլլալով միայն այս կարեւոր գործը ծանօթացնել մեր ազգայնոց, անգրագոյն աշխատութիւնները թողլով այս նիւթիս մասնագէտ անձանց: Ամբողջ գործը թարգմանութեամբ լոյս ընծայել շատ երկար պիտի ըլլար. մենք ներկայ տետրակէն միայն մաս մը ընտրելով կը համարինք

1. « Յազմովեպ » 1904 ժայիս:

նմոյշ մը տուած ԲԱԱԼ նաեւ յիշեալ երկու մեծ հատորներու բովանդակութեան, որոց իւր ներածութիւն կը ծառայէ սա, որ և առանձին հանգամանքներու պատճառաւ բուն գործէն երկու տարի վերջ անջատ հրատարակուեցաւ ի Ստոտկարգ¹:

Երախկին հատորներուն այս համառօտ վերատեսութիւնն ընելէն վերջ, ներկայ տետրէս թարգմանելով կը գնենք կտոր մը, որ ինքն ալ իւր կարգին ընդհանուր ներածութիւն մ'է հայկական իրաւագիտութեան:

Հ. Ա. ԱՍՏԻՐԵԱՆ

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԻՐԱՎԱԳԻՏՈՒԹԵԱՆ ԸՆԴՀԱՆՈՒՐ ԱՐՏԱՔԻՆ ԶԱՐԴԱՅՄԱՆ ՊԱՏՄՈՒԹԻՒՆԸ

Հայկական իրաւագիտութեան վրայ ամենահին տեղեկութիւնները կ'աւանդեն մեզ ուրարտեան — հայկական բեւեռագիր արձանագրութիւնը, թ' զար նախ քան զՔրիստոս. թագաւորաց քանի մը կարգադրութիւնը, յորս նաեւ ինչ ինչ պատժական որոշողութիւնք, զոր օրինակ սպառնալիք մահուան, այրելու կամ խեղդելու, (նման ասորա-բարելոնական բեւեռագիր արձանագրութեանց), են բոլոր բովանդակն ինչ որ ասոնցմէ քաղել կարելի է:

Իրական օրինադրութեան մը առաջին հնդեցիքը նախ Արշակունեաց հարստու-

թեան միջոց կը նշմարուի: Մովսէս Խորենացւոյ վկայութեան համեմատ վաղարշակ Ա (149—127 Ն. Ք.) էր որ երկրին կարգաւորակ կարգադրութիւն մ'է օրէնք տուաւ: Ինչպե՞ս ինչպէս պէտք չենք երբեք այս օրինադրութեան տակ նաեւ քաղաքային օրինադրութիւն մը երեւակայել. Արշակունի արքային կարգադրական գործունէութիւնը, ինչպէս որ կը հասկցուի ասոր արձնչական պատմական տեղեկութիւններէն, գլխաւորապէս հասարակաց իրաւունքի սահմանին կը հայտնին. ամէնէն առաջ երեւան կու գան օրէնք նկատմամբ արբունի տան, ինչպէս նաեւ վիճակի և աստիճանի, և աւատակաւ. նաց իրարու և թագաւորին հետ վերաբերութեանց մասին²: Եւսմանապէս նոյն պատմագիրը կը ծանուցանէ որւիշ Արշակունի թագաւորաց նկատմամբ եւս, թէ « կարգս և գեղեցիկ օրինադրութիւնս » սահմանեցին և հաստատեցին: Սակայն ասով օրինադրութեան մը սկզբնական տարիքը միայն կարելի է հասկնալ, որ կը բաղկանար ընդհ. օրէնքներէ և պատուէրներէ, որոց համեմատ պէտք էր արդարութեան ատենը դատել զանազան գաւառներու մէջ: Մենք գիտենք որ առանձին գաւառներ և վիճակներու մէջ իրաւասութիւնք գաւառապետներու կամ ցեղապետ-

1. Skizzen der Grundriss der Geschichte des armenischen Rechts. (Sonderabdruck aus der Zeitschrift für vörlgeichende Rechtswissenschaft, XIX Band). Stuttgart 1906. Իսկ բուն Դաւ. Խատաւարաց վերնագիրն է Mittelearmenisches Rechtsbuch 1904. Թէեւ ապեալ ի վ մենեթի³ բայց կը ծախուի Ք. Յ. Trübner, Strassburg.

2. Խոր. Բ. 8. « Եւ օրէնս իմ հաստատ (վաղարշակ) ի տան թագաւորութեան իւրոյ, և ժամս որովք եւ իւրովք, և իւրկրոց և իրախնանութեանց և զքոսս. նաց ... Հրաման տայ քաղաքացեաց մարդկան արգոյ և պարսի լինել քան զգեղեցկաց, և գեղեցկաց պատուել զքաղաքացի որպէս գեղեցիկս », (Հմտ. Դաւ. Բ 1 և Սմբատայ զբոց ի նման օրէնքները). Նոյն թագաւորն ուրիշ որոշողութիւններ կը հային արքունի ընտանեաց անդամներու թագաւորին հետ ունեցած վերաբերութեանց և ի մասնաւորի նոցա Հաշտենից գաւառը բնակչուն և կալուածներ անոնցուն, Եւսմին օրէնքս անկի կ'ընդարձակէ Արտուազգ Ա. Խոր. Բ. 22 Վրէշ. « Սա ժառանգեցուցանէ գեղարար իւր և զբոս » ի գաւառս Աղիովան և Արեւիտն, Բուրով ի նոսալ գմանս արքունի⁴ որ ի շէնս այնմ գաւառաց, հանդերձ ասանձին մտցէ և

տոկեաց, ըստ օրինակի ազգականացն՝ որ ի կողմանս Հաշտենի. որպէս զի լինել նոցա պատականացոյն և ասուել թագաւորացն քան զայլ Արշակունիս. միայն օրինադրէ ոչ կեալ Այրարատ ի բնակութիւն արցախէ », Եւսոյ առանձին կերպով կը պատմէ պատմիչս թէ այս օրէնքը ինչպէս զործարգեցին Սանադրուկ և Արտուազգ Բ. վերջոյս համար կ'ըսէ նա. « Եւ հաւածէ յԱյրարատայ զամենայն եղբարս իւր ի գաւառս Արիովանայ և Արեւիտնայ, զի մի բնակեցցին յԱյրարատ ի կալուածս արցախի. բայց միայն զՏիրան պահէ փոխարեւ իւր, զի որդի ոչ զոյր նորս », (Խոր. Բ. 61): Տիրան թագաւորի ժամանակ յիշեալ գաւառները փոխարեւած Արշակունիներ ընդարձակագոյն իրաւունքներ խնդրեցին, բայց թագաւորը պատգաւ անոնց. փոփոխութեամբ կամ բարձունք այս կալուածի բաժանման կատարուեցաւ ըստ Խոր. նաչոյ Սասանեան Արտաշէրի ժամանակ. « Իսկ Արտաշէր գեղեցկացոյս յարարեալ զաշխարհս Հայոց, ի կարգ առաջին հաստատէ, Եւսեւ զԱրշակունիսն, զգնկուսս, ցեալսն ի պապէն և յԱյրարատ բնակելոյ, կարգէ ի նոյն տեղիս մտիւք և ունեց, որպէս էինն », (Խոր. Բ. 77):